

УДК 330.1

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ДОТРИМАННЯ ТА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НОРМ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ

Микитюк М. В.

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Чернівці

В статті розглянуто роль основних складових концепції сталого розвитку та їх вплив на розробку засад сучасного механізму дотримання екологічних норм ведення бізнесу, екологічного захисту навколишнього середовища, обґрунтовано стандартні вимоги до систем екологічного управління розвитку: економічний, системно-екологічний та інноваційних підходи.

Ключові слова: екологічні норми, концепція сталого розвитку, норми ведення бізнесу, екологічний захист, системний підхід.

Микитюк М. В. Методы исследования экономических последствий соблюдения и нарушения экологических норм ведения бизнеса / Черновицкий торгово-экономический институт КНТЕУ, Украина, Черновцы

В статье рассматривается роль основных составляющих концепции устойчивого развития и их влияние на разработку основ современного механизма соблюдения экологических норм ведения бизнес, экологической защиты окружающей среды, обоснованно стандартные требования к системам экологического управления развития: экономический, системно-экологический и инновационных подходы.

Ключевые слова: экологические нормы, концепция устойчивого развития, нормы ведения бизнеса, экологическая защита, системный подход.

Mykytiuk M. Methods of economic impact of compliance and violation of environmental business regulations / Chernivtsi Institute of Trade and Economics of KNTEU, Ukraine, Chernivtsi

In the article says about the role of the main components of sustainable development and their impact on the development of the principles of modern environmental compliance mechanism business, ecological environment protection, reasonably standard requirements for environmental management systems development: economic, environmental and systemic, and innovative approaches.

Keywords: environmental standards, the concept of sustainable development, business rules, environmental protection, systematic approach.

Постановка проблеми. Перехід соціально-економічних відносин та діяльності в сфері охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів на засади сталого розвитку передбачає активне залучення можливостей суспільства для досягнення

збалансованого розвитку. Вагоме значення у соціально-економічному зростанні набуває підприємництво, однак залучення підприємців до розв'язання екологічних проблем нині є недостатнім.

Україна перебуває сьогодні в активному пошуку свого соціально-орієнтованого шляху подальшого розвитку. Важливим при цьому є урахування триєдиної, цілісної моделі економічної, екологічної та соціальної сфер. Втілення концепції сталого розвитку ще не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої роботи й консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених та всього прогресивного населення України. Надзвичайно важливою умовою сталого національного розвитку є політична воля з боку вищого керівництва держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питань дослідження економічних наслідків дотримання та порушення екологічних норм ведення бізнесу знайшли своє відображення в наукових працях таких учених, як М. З. Згуровський, А. І. Шевцов, Л. І. Юрченко, І. Юргутіс та ін. Віддаючи належне різнобічним теоретичним та практичним дослідженням вищезазначених дослідників, слід визнати існування раніше невіршених частин загальної проблеми, що потребують саме аналізу проблем регулювання екологічної безпеки та дотримання екологічних норм ведення бізнесу, а також формування відповідних механізмів їх реалізації.

Відповідно до аналізованої проблематики метою статті є визначення ролі та обґрунтування основних складових концепції сталого розвитку, їх вплив стосовно розробки засад сучасного механізму дотримання екологічних норм ведення бізнесу, екологічного захисту навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Теорія і практика загальносвітового цивілізаційного розвитку засвідчили, що на межі століть вчення В. Вернадського про ноосферу виявилось необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого соціально-еколого-економічного розвитку. Узагальнення цієї концепції були зроблені всесвітніми самітами ООН у 1992 та 2002 роках, за участю понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених. Таким чином, нова концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку валового національного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного, або людського), з використанням якого цей валовий дохід створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Розвиток нової, «знанневої» економіки стимулюється не лише

дефіцитом природних ресурсів, а й наростанням обсягів інформації та знань, що набувають значення досить затребуваного товару.

З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми (зменшення так званого GINI-індексу), плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття, насамперед спадщини не домінуючих культур.

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових – завдання величезної складності. Зокрема, взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до усвідомлення необхідності збереження однакових прав сьогоденних і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля.

Важливою проблемою на шляху втілення концепції сталого розвитку є формування системи вимірів (індексів та індикаторів) для кількісного і якісного оцінювання цього дуже складного процесу. Узагальнений інформаційний аналіз щодо системи вимірів сталого розвитку запропонований Інститутом прикладного системного аналізу НТУУ «КПІ» та наведений академіком М. Згуровським в «Дзеркалі тижня». Рівень сталого розвитку пропонується оцінювати за допомогою індексу сталого розвитку, що вираховується як сума індексів для трьох вимірів: економічного, екологічного та соціального з відповідними ваговими коефіцієнтами.

Характерною особливістю країн-лідерів є те, що базові галузі промисловості цих країн не зорієнтовані на використання значних природних ресурсів і дешевої робочої сили. У структурі доданої вартості їхніх економік домінує значна частка інтелектуальної та високотехнологічної праці. Ці країни перебувають серед світових лідерів саме за індексами екологічного виміру, конкурентоспроможності та за індексом суспільства, заснованого на знаннях. Вони дуже активні в

інноваційній діяльності, спрямовують близько 3% ВВП і більше на дослідження та розвиток.

Від початку 90-х років минулого століття ці країни активно розбудовували у себе модель «екологічної економіки» та «економіки знань». Вони почали масово виробляти нові знання, «екосистемні» товари і послуги, а через декілька років ввели до своєї стратегії ще один продуктивний фактор розвитку – соціальний капітал. Тому на сьогодні це країни з добре гармонізованими складовими сталого розвитку: економічною, екологічною і соціальною.

Україна практично за всіма визначальними індексами і показниками сталого розвитку істотно поступається переважній більшості країн. В таких умовах для України важливим є визначення стратегії власного розвитку. Ми поділяємо точку зору академіка Згуровського М., згідно якої з погляду триєдиного економічного, екологічного і соціального розвитку та ресурсної реалізації соціального капіталу, російська модель і модель ЄСП буде мало перспективною для України. Насамперед тому, що ця модель переважно визначатиметься ресурсо-орієнтованим і енерговитратним характером економіки Росії і меншою мірою – інноваційним, європейським. Тому в ЄСП успішними можуть бути економіки ряду країн СНД, багатих на ресурси і об'єктивно не зацікавлених у пріоритетному розвитку людського капіталу. Україні було б доцільно, перебуваючи поза форматом ЄСП, продовжувати співпрацю з цією групою країн на взаємовигідній основі.

З іншого боку, копіювання моделі ліберального капіталізму, що домінує у країнах «великої вісімки» і деяких країнах Південно-Східної Азії, також є неперспективним, оскільки їй не під силу подолати головну ваду зазначеної моделі. Вона полягає в безумовній максимізації прибутків на користь обмеженої соціальної групи «господарів життя», а це, у свою чергу, призводить до виснаження природних та соціальних ресурсів, на яких ґрунтується добробут і гуманітарний розвиток людей, а також виживання біологічних видів.

Міжнародний стандарт ISO 14001 визначає вимоги до систем екологічного управління, що допомагає організації сформулювати екологічну політику й цілі з рахуванням стану навколишнього середовища та інформації про найнебезпечніші впливи на довкілля її виробничої діяльності чи самої продукції. Передбачають структурний процес для досягнення безперервного забезпечення управління, інтенсивність якого визначається організацією з урахуванням професійних, економічних та інших чинників.

Стандартні вимоги до систем екологічного управління є системною складовою загальної нормативно-правової бази екологічного управління, що формується відповідно до чинного законодавства.

Загальна методологія як вчення про методи пізнання реалізує такі функції: створення нового знання; структурування цього знання у вигляді нових понять, категорій, гіпотез; організація нових знань у практичній

діяльності. До принципів методології зараховують єдність теорії і практики, об'єктивність, конкретність, розвиток, історизм.

Основним напрямом реалізації принципів методології є системний підхід, що виник як загальнонауковий метод на базі загальної теорії систем та сталого розвитку. Сутність системного підходу полягає в розгляді об'єкта дослідження та практичної діяльності в єдності зовнішніх і внутрішніх зв'язків у просторі та часі.

Екологічний менеджмент є складовою загальної системи управління і тому має притаманні їй теоретико-методологічні основи. Водночас екологічні проблеми розглядають у причинно-наслідковому взаємозв'язку, причому екологічні аспекти взаємозв'язку набувають дедалі більшого значення. Тому роль системно-екологічного підходу зростає адекватно до реалій сьогодення: масштабності техногенних і екологічних загроз; швидких змін середовища існування людини і суспільства; ігнорування транснаціональними корпораціями національних чи регіональних проблем тощо.

Формування методології системного підходу ґрунтується на використанні знань про системи: їх класифікацію, загальні системні властивості, природу і види їх поведінки. Основою методології системного підходу є системне бачення світу та системне мислення.

У загально понятійному розумінні системний підхід як нормативна методологія прийняття управлінських рішень означає процес підготовки і прийняття рішень на основі системного аналізу елементів будь-якої системи, що перебувають у взаємозв'язку і взаємодії, а також факторів зовнішнього, в т. ч. природного впливу на ефективність взаємодії складових системи як цілісного явища і впливу системи на середовище інших систем.

Системно-екологічний підхід — врахування всієї сукупності екологічних аспектів, їх системних властивостей, екологічних характеристик досліджуваних систем, методів і методик, що використовуються для їх дослідження. Основою системно-екологічного підходу є системно-екологічне бачення світу як єдиного і цілісного середовища.

Методологічне підґрунтя системно-екологічного підходу формується на таких основних постулатах: «усе залежить від усього»; «будь-яка зміна породжує ланцюгову реакцію наслідків»; «будь-яка частка є частиною цілого, а ціле — частиною більш цілого»; «усе має свої закони існування і змін».

Системний підхід в екологічному менеджменті передбачає збалансованість економічної вигоди і екологічної безпеки, екологічної політики підприємства і державної екологічної політики, враховуючи минуле, інформацію про теперішнє функціонування та зв'язки всіх чинників на перспективу.

Системне екологічне управління здійснюється в межах організаційно-правового поля загальної системи управління. Об'єктивна необхідність

запровадження системного екологічного управління, яка диктується вимогами часу і необхідністю виживання підприємства у зовнішньому конкурентному середовищі, може спонукати керівництво підприємства на реструктуризацію загального управління на основі системного підходу.

Отже, системно-екологічний підхід характеризують такі ознаки: системне мислення; системний аналіз; операційні дослідження; стратегічне планування; комплексне оцінювання; системний менеджмент (цілісне бачення, необхідність передбачення, гнучкі погляди, послідовність міркувань, цілеспрямованість).

Методологічною основою дослідження є положення теорії сталого розвитку, сучасної фінансової та регулятивної теорії, розробки українських та зарубіжних вчених з економічного регулювання екологічних наслідків ведення бізнесу, що визначаються у економіці природокористування та охороні навколишнього середовища, національний та міжнародний досвід застосування інструментів екологічної політики та запровадження системи екоменеджменту. Під час дослідження використовують такі методи:

- ✓ монографічний – для вивчення та теоретичного узагальнення сучасних наукових досліджень з екологічного підприємництва та регулятивної політики держави;

- ✓ порівняльний аналіз – для зіставлення фактичних даних еколого-економічного та соціального розвитку України, впливу глобалізації та трансформації на ці процеси;

- ✓ системно-структурний аналіз – для визначення природоохоронних особливостей підприємницької діяльності в Україні з позиції методології, методики та практики впровадження;

- ✓ графічний – для наочного зображення динаміки економічних показників розвитку промисловості; статистичний – для здійснення аналізу підприємницької діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Технологія системного управління формується з двох рівнів: процесного і функціонального. Провідним є процес підготовки, прийняття і реалізації рішень, який обслуговують обліковий, аналітичний та інформаційний процеси. Характерним для системного менеджменту є напівформалізований процес, коли аналітична підготовка рішень формалізується, а прийняття рішень здійснюється з використанням досвіду управлінського персоналу.

Поєднання системного господарського аналізу і структурного проектування формує методичну основу системного підходу. Сприяє його впровадженню надійна еколого-економічна інформація, оформлена за світовими стандартами. Об'єктивна необхідність реформування економіки України змушує керівників підприємств оволодіти методологією системного підходу прийняття управлінських рішень з орієнтацією на світові стандарти системної технології управління, маркетингу, аудиту, інжинірингу, сертифікації.

Оскільки за системного підходу будь-яка організація, екосистема, територія розглядається як система, кожний із елементів якої має свої визначені і обмежені цілі функціонування, мета управління (збереження, підтримання функціонування екосистеми, території) зводиться до інтеграції (поєднання) системоутворюючих елементів. Цього можна досягти за умови, що кожний елемент (проблема) вирішується взаємопов'язано, взаємообумовлено, з урахуванням ієрархічного принципу, через порівняльний аналіз альтернативних шляхів і методів досягнення поставленої мети, за допомогою кількісного оцінювання цілей, методів, засобів їх досягнення і всебічного оцінювання всіх можливих і запланованих результатів діяльності, тобто з позиції системного аналізу і синтезу.

Системний менеджмент виконує такі загальні управлінські функції: інноваційної діяльності, стратегічного планування, обліку, аналізування, мотивації, організації, контролювання. Провідними системоутворюючими функціями екологічного управління є інноваційна діяльність і стратегічне планування або прогнозування.

Інноваційна діяльність задає підприємству динаміку і темпи розвитку, забезпечує його активну позицію на ринку попиту і пропозицій. Інноваційний екологічний менеджмент полягає в інтенсивному вдосконаленні управління через створення і впровадження науково-технічних новацій з урахуванням екологічних пріоритетів. Основними тенденціями розвитку інноваційного екологічного менеджменту є: підвищення значення і ефективності управлінської праці; підтримання і стимулювання проектів організаційних інновацій; раціоналізація інформаційного забезпечення системи управління; динамічність об'єктів управління; децентралізація управлінських функцій; екологізація промисловості, інвестиційної діяльності, науки і мислення людей.

Інноваційний екологічний менеджмент покликаний забезпечити таку взаємопов'язаність і взаємозалежність системи, щоб науково-технічний аспект став економічно вигідним, тобто нововведення забезпечували б розроблення нового або поліпшеного екологічно чистого продукту, що має попит, а його виробництво не завдавало б шкоди навколишньому природному середовищу, тим самим підвищуючи рівень економічного та соціального ефекту.

На підприємство як первинний елемент природокористування поширюються закони і правила функціонування екосистем, їх ієрархічних взаємозв'язків і взаємодії, методи вирішення проблем. Отже, підприємство як суб'єкт ринкової системи змушене здійснювати свою діяльність за законами ринкової системи і законами екосистеми природокористування (законами екології): законом внутрішньої динамічної рівноваги; законом сукупної (сумісної) дії факторів; законом бумеранга; законом обмеженості природних ресурсів; правилом регіональної екологічної рівноваги та ін. Тому діяльність підприємства буде збалансованою за таких умов:

1) підприємство розглядається як складова загальної діяльності людства у взаємозв'язку з навколишнім середовищем;

2) враховуються загальнодержавні природоохоронні інтереси через ринкові важелі: податки, мотиваційні стимули, прибутки, кредити, штрафи;

3) розвиток підприємства здійснюється з урахуванням сукупної взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів;

4) береться до уваги внутрішня динамічна рівновага технологічних, господарських, еколого-економічних систем;

5) ефективно діють системи і структури екоменеджменту, екологічні експертиза, аудит, сертифікація, маркетинг тощо;

6) регулярно здійснюється навчання, підвищення кваліфікації працівників;

7) впроваджуються і використовуються світові, загальноєвропейські державні екологічні стандарти, новітні способи виробництва, системи менеджменту якості, екологічного менеджменту та безпеки життєдіяльності.

Як правило, природоохоронна діяльність на підприємствах описується в екологічних паспортах, запроваджених 15—20 років тому. Однак сучасна ситуація докорінно змінилася, а саме: технологія виробництв, обробка сировини, потреби споживача зовсім інші; для виживання підприємства необхідні інвестиції, які здебільшого роблять конкуренти, що прагнуть заволодіти підприємством та експлуатувати його і навколишнє середовище, дбаючи лише про прибутки; державна підтримка незадовільна та недостатня для повної модернізації; домінують політичні, економічні, приватні інтереси щодо права власності на підприємство, територію тощо.

Поряд з стратегічним аналізом важливим методологічним підходом до процедури оцінювання є просторовий аналіз. Він передбачає виявлення та вивчення об'єктів господарювання в межах ландшафтних районів.

Ефективність просторового аналізу в дослідженні проблеми взаємодії суспільства і природи підтверджена низкою наукових публікацій, в яких акцентується можливість організованого та упорядкованого вирішення еколого-географічної проблеми, зокрема, її оцінкової сутності. Просторовий аналіз базується на кількісних, вербальних і змішаних проблематичних аспектах-показниках НПС.

Тому слід пам'ятати, що система екологічного управління є перш за все інструментальним управлінським засобом, за допомогою якого підприємство може систематично контролювати рівень екологічних характеристик своєї діяльності. Щоправда, очікуваний результат не завжди може задовольняти виробника продукції, оскільки зразу не відбувається пряме зниження негативного впливу на навколишнє середовище (відкладений ефект). Однак у будь-якому разі дотримання стандартних вимог до системи екологічного управління, що засновані на динамічному циклічному процесі планування, впровадження, контролю, перевірок і аналізу, дає змогу підприємству:

- розробити й скоригувати власну екологічну політику;

- ідентифікувати екологічні аспекти, враховуючи виробничий досвід, як свій, так і інших підприємств;
- визначати значимість впливу на навколишнє середовище;
- ідентифікувати відповідні вимоги законодавчих і нормативних актів, що регулюють природоохоронну діяльність;
- ідентифікувати пріоритети, відповідні цілі і вимоги екологічної політики;
- розробити структуру, програму впровадження і реалізації екологічної політики;
- сприяти плануванню, контролю, екологічному моніторингу, реалізації коригувальних заходів, діяльності з аудиту, критичному аналізу стану системи екологічного управління;
- адаптуватися до зміни умов діяльності.

Література:

1. Амоша О. І. Сталый розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, О. Ф. Новікова ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
2. Згуровський М. З. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: [монографія] / Згуровський М. З.; Міжнар. рада з науки (ICSU). – К.: НТУУ "КПІ", 2010. – Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. – 252 с.
3. Покришка Д. С. Конкурентоспроможність економіки України: стан та перспективи зміцнення // Україна в 2007 році. Щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Монографія / за заг. Ред. Рубана Ю. Г.- К.: НІСД, 2007. – С. 242 - 251
4. Чернецький Ю. О. Світова економіка. – М.:ИНФРА – М, 2007, с. 303
5. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України / Анатолій Шевцов // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 187-193.
6. Юрченко Л. І. Екологічна безпека в загальній системі сучасного бізнесу// Гуманітарний часопис. - 2011.- № 2. - С. 29-35.
7. Юргутіс І. Екологічний менеджмент і його вплив на поліпшення екологічної ситуації в Україні/ І. Юргутіс // Економіка АПК. – 2003. – С. 44-47.

References:

1. Amosha O. I. Sustainable development of industrial region: social aspects: monograph / O. I. Amosha, V. P. Antoniuk, O. Novikova; Ukraine National Academy of Sciences, Institute of Economics prom- sti. - Donetsk, 2012. - 534p.
2. Zgurovsky M.Z. Analysis of sustainable development - global and regional contexts: [monograph] / Zgurovsky M. Z.; Intern. Council for Science (ICSU). - K.: "KPI" , 2010. - Part 1. Global analysis of the safety and quality of life. – 252 p.

3. Pokrushka D. S. *Competitiveness of Ukraine's economy: state and prospects // strengthen Ukraine in 2007. The annual assessment of the socio-political and socio-economic development. Monograph / Society. Ed. Ruban U.H.- K: NISS, 2007. - S. 242 – 251.*
4. Chernetskyy U. O. *World economy. - Moscow: INFRA - M , 2007, s.303.*
5. Shevtsov A. I. *The future of humanity should plan: global threats and long-term development strategy of Ukraine / Anatoly Shevtsov // Strategic Priorities. - 2007. - № 1 (2). - P. 187-193 .*
6. Yurchenko L. I. *Environmental safety in the overall system of modern business // Humanities magazine . - 2011.- №2. - P. 29-35.*
7. Yurhutis I. *Environmental management and its impact on improving the environmental situation in Ukraine / I. Yurhutis // Economy AIC. - 2003. - P. 44-47.*